

Afwegingskader voor verzoeken aan het NRS voor gebruik van data, monsters of voor samenwerkingen of opdrachten

Test versie 3

Programma team NRS, Bilthoven mei 2023

De [NRS](#)

In opdracht van het Ministerie van VWS doet het RIVM in de Nationale Rioolwater Surveillance (NRS) samen met de Unie van Waterschappen (UvW) en de 21 Waterschappen (WIS) onderzoek naar het voorkomen van SARS CoV-2 virus in het rioolwater van 313 rioolwater zuiveringsinstallaties (RWZI's) in Nederland. In de bestuursovereenkomst (Overeenkomst) waarin de afspraken hiervoor zijn vastgelegd staat dat het de wens van alle partijen is dat de infrastructuur van de NRS ingezet kan worden voor het analyseren van monsters op andere volksgezondheid gerelateerde parameters dan SARS-CoV-2, de Verbreding. Voor het maken van keuzes voor deze Verbreding die eventueel in samenwerking met andere partijen kan worden vorm gegeven is dit afwegingskader opgesteld.

Algemene uitgangspunten

In de Overeenkomst is vastgelegd dat men naar een duurzaam meetsysteem wil toewerken dat op de lange termijn ingezet kan worden voor de monitoring van de volksgezondheid. WIS, het RIVM en de UvW bepalen samen welke andere parameters relevant zouden kunnen zijn. Indien nodig wordt afstemming met gemeenten en/of andere stakeholders gezocht. Bij de vormgeving van de Verbreding dient rekening gehouden te worden met ethische en de bestuurlijk-juridische mogelijkheden.

Afspraken ten aanzien van iedere uitbreiding, zowel afzonderlijke parameters als de verdere verdichting van de infrastructuur, worden in een door de betrokken Partijen getekend addendum vastgelegd en als Annex toegevoegd aan de Overeenkomst.

Voor de Verbreding of samenwerking met andere partijen zijn drie basis uitgangspunten geformuleerd:

- **De aan derden beschikbaar gestelde data en / of monsters blijven eigendom van de NRS.**
- **De resultaten van onderzoek aan onze monsters door derden worden aan de NRS beschikbaar gesteld en worden gezamenlijk en openbaar gepubliceerd.**
- **Voor het gebruik van de monsters en/of nieuwe samenwerking wordt een onkostenvergoeding in rekening gebracht, afhankelijk van het aantal monsters en mogelijke extra kosten.**

Alle verbredingsactiviteiten of andere verzoeken moeten aan deze uitgangspunten voldoen.

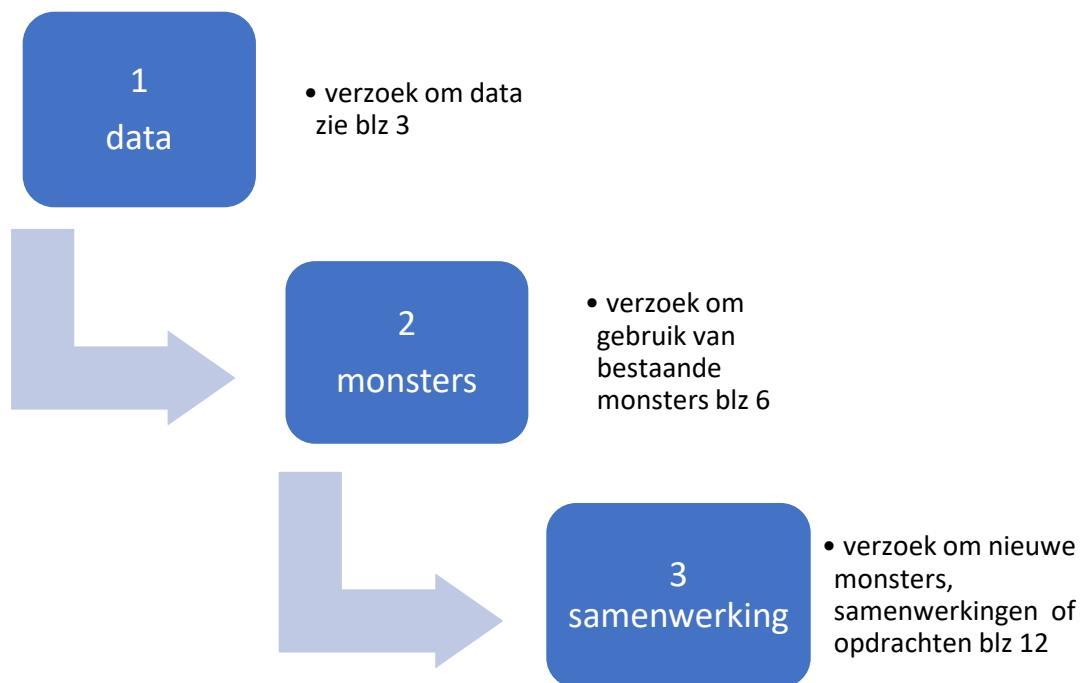
Dit kader bestaat uit drie documenten met additionele vragen en criteria voor het maken van de afweging om verzoeken om data, bestaande monsters of nieuwe monsters te delen of samenwerkingen aan te gaan al dan niet te honoreren.

Eigenaarschap van monsters en data

Belangrijk is om het eigenaarschap van de data of de monsters vast te leggen. Aangezien de drie partijen samen geen rechtspersoon is wordt een **Toetsingscommissie data en monsters**, met leden uit elke partij, gevormd die beslist over het gebruik van de data en monsters.

Afwegingskaders

Om de Toetsingscommissie data en monsters te helpen beslissen op welke verzoeken wordt ingegaan zijn er drie afwegingskaders opgesteld, zie hieronder:

Selectievragen die verwijzen naar de verschillende afwegingskaders

Afwegingskader 1. Verzoek om gebruik van data

- De resultaten van de SARS CoV-2 surveillance zijn conform overheidsbeleid voor iedereen toegankelijk via het [corona dashboard](#) en via [RIVM data](#).
- Gegevens van pilots of verkennende onderzoeken die niet direct openbaar gemaakt zijn kunnen op verzoek gedeeld worden.

Wet open overheid

Een ieder heeft recht op toegang tot publieke informatie zonder daartoe een belang te hoeven stellen, behoudens bij deze wet gestelde beperkingen ([ARTIKEL 1.1 RECHT OP TOEGANG](#)). De [Wet Open Overheid](#) eist dat data toegankelijk zijn en hergebruikt kunnen worden tenzij dit wettelijk niet is toegestaan omdat er sprake is van privacygevoelige gegevens of [andere redenen \(blz 5\)](#).

Artikel 5.7 Openbaar making ten behoeve van onderzoek

1. Een bestuursorgaan kan ten behoeve van historisch, statistisch, wetenschappelijk of journalistiek onderzoek toegang bieden tot informatie
  - a. die ingevolge de artikelen 5.1 en 5.2 niet openbaar gemaakt kan worden; of
  - b. waarvan de vaststelling of deze informatie ingevolge de artikelen 5.1 en 5.2 openbaar gemaakt kan worden een onevenredige inspanning vergt.
2. Het bestuursorgaan kan aan het verlenen van toegang voorwaarden verbinden.
3. De toegang tot informatie overeenkomstig het eerste lid wordt in ieder geval verleend onder de voorwaarde dat degene aan wie toegang wordt verleend, de verkregen informatie niet verder verspreidt zonder voorafgaand besluit van het bestuursorgaan waarin de informatie met toepassing van de artikelen 5.1 en 5.2 openbaar gemaakt wordt.

Box 1 Artikel 5.7 van de Woo

Voor verzoeken om data van pilots of verkennende onderzoeken verbindt het NRS de voorwaarden:

- De beschikbaar gestelde data blijven eigendom van de NRS.
- De resultaten van onderzoek met de data door derden worden aan de NRS beschikbaar gesteld en worden gezamenlijk en openbaar gepubliceerd.

AVG

Uit onderzoek blijkt dat de Nationale Rioolwater Surveillance aan de wettelijke kaders voor [privacy \(AVG\)](#) voldoet en dat toestemming of een medisch-ethische toetsing niet nodig is omdat de gegevens op een voldoende hoog niveau (RWZI) geaggregeerd worden¹. Zelfs op de kleinste RWZI (Schiermonnikoog) zijn ruim 900 inwoners aangesloten met hun riolering. Virusedeeltjes in een monster zijn daardoor niet herleidbaar naar personen of huishoudens. ¹ Neelke Doorn (2021) Rioolwateronderzoek: een ethische verkenning (interne notitie RIVM)

Bij hergebruik van NRS data en koppeling met andere gegevens kan men mogelijk informatie over de gezondheid van mensen verkrijgen die wel herleidbaar zijn zonder dat zij dat zelf weten of zonder dat men daar toestemming voor gegeven heeft. Ook wanneer er voor bepaalde redenen monsters

en metingen gedaan worden op een lager niveau zoals wijk of instelling kunnen er ethische of privacy bezwaren kunnen ontstaan.

Verzoeken voor data van pilots of andere onderzoeksresultaten die niet direct openbaar zijn dienen te worden voorgelegd aan de Toetsingscommissie Data en Monsters die toetst de aanvraag aan artikel 5.1 van de Woo (Blz 5) en AVG.

Daarnaast kan het ook onwenselijk zijn om gegevens over lokaal gebruik van bepaalde chemische stoffen zoals drugs of medicijnen openbaar te maken omdat dat stigmatiserend kan werken voor regio's waar de niveaus b.v. hoog zijn. Aan de andere kant kunnen gemeenten daar wel om vragen om lokaal beleid te ontwikkelen of te toetsen.

De Toetsingscommissie gebruikt hiervoor het ethische kader hieronder

Bij rioolwatersurveillance spelen ethische afwegingen een belangrijke rol. Uit een eerste onderzoek is gebleken dat in huidige opzet geen sprake is van privacy issues of de noodzaak een toetsing te doen bij de METC. Maar dat neemt niet weg dat ethische afwegingen gemaakt dienen te worden en in eerste instantie kunnen onderstaande vragen daarbij helpen:

- Welke partijen kunnen (negatieve) effecten ondervinden van de resultaten van de opdracht?
- Kunnen er neveneffecten of risico's geïdentificeerd worden?
- Worden er bepaalde groepen door benadeeld of gestigmatiseerd? Is bekend hoe die groepen hier tegen aan kijken?
- Staan de positieve aspecten in redelijke verhouding tot de negatieve?

Auteursrecht - Creative Commons licence [Over de licenties - Creative Commons](#)

Om het auteursrecht internationaal duidelijk vast te leggen kan gebruik gemaakt worden van Creative Commons-licenties. Deze licenties zijn een internationaal erkende standaard en geeft iedereen een simpele en gestandaardiseerde manier om toestemming te verlenen om gepubliceerde werken te gebruiken.

Voor de NRS is de best passende licentie: Naamsvermelding-Niet Commercieel-Gelijk Delen
CC BY-NC-SA

This license lets others remix, adapt, and build upon your work non-commercially, as long as they credit you and license their new creations under the identical terms.

ARTIKEL 5.1 UITZONDERINGEN WOO

1. Het openbaar maken van informatie ingevolge deze wet blijft achterwege voor zover dit:

- a. de eenheid van de Kroon in gevaar zou kunnen brengen;
- b. de veiligheid van de Staat zou kunnen schaden;
- c. bedrijfs- en fabricagegegevens betreft die door natuurlijke personen of rechtspersonen vertrouwelijk aan de overheid zijn meegedeeld;
- d. persoonsgegevens betreft als bedoeld in paragraaf 3.1 onderscheidenlijk paragraaf 3.2 van de Uitvoeringswet Algemene verordening gegevensbescherming, tenzij de betrokkene uitdrukkelijk toestemming heeft gegeven voor de openbaarmaking van deze persoonsgegevens of deze persoonsgegevens kennelijk door de betrokkene openbaar zijn gemaakt;

e. nummers betreft die dienen ter identificatie van personen die bij wet of algemene maatregel van bestuur zijn voorgeschreven als bedoeld in artikel 46 van de Uitvoeringswet Algemene verordening gegevensbescherming, tenzij de verstrekking kennelijk geen inbreuk op de levenssfeer maakt.

2. Het openbaar maken van informatie blijft eveneens achterwege voor zover het belang daarvan niet opweegt tegen de volgende belangen:

- a. de betrekkingen van Nederland met andere landen en staten en met internationale organisaties;
- b. de economische of financiële belangen van de Staat, andere publiekrechtelijke lichamen of bestuursorganen, in geval van milieu-informatie slechts voor zover de informatie betrekking heeft op handelingen met een vertrouwelijk karakter;
- c. de opsporing en vervolging van strafbare feiten;
- d. de inspectie, controle en toezicht door bestuursorganen;
- e. de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer;
- f. de bescherming van andere dan in het eerste lid, onderdeel c genoemde concurrentiegevoelige bedrijfs- en fabricagegegevens;
- g. de bescherming van het milieu waarop deze informatie betrekking heeft;
- h. de beveiliging van personen en bedrijven en het voorkomen van sabotage;

i. het goed functioneren van de Staat, andere publiekrechtelijke lichamen of bestuursorganen.

3. Indien een verzoek tot openbaarmaking op een van de in het tweede lid genoemde gronden wordt afgewezen, bevat het besluit hiervoor een uitdrukkelijke motivering.

4. Openbaarmaking kan tijdelijk achterwege blijven, indien het belang van de geadresseerde van de informatie om als eerste kennis te nemen van de informatie dit kennelijk vereist. Het bestuursorgaan doet mededeling aan de verzoeker van de termijn waarbinnen de openbaarmaking alsnog zal geschieden.

5. In uitzonderlijke gevallen kan openbaarmaking van andere informatie dan milieu-informatie voorts achterwege blijven indien openbaarmaking onevenredige benadeling toebrengt aan een ander belang dan genoemd in het eerste of tweede lid en het algemeen belang van openbaarheid niet tegen deze benadeling opweegt. Het bestuursorgaan baseert een beslissing tot achterwege laten van de openbaarmaking van enige informatie op deze grond ten aanzien van dezelfde informatie niet tevens op een van de in het eerste of tweede lid genoemde gronden.

6. Het openbaar maken van informatie blijft in afwijking van het eerste lid, onderdeel c, in geval van milieu-informatie eveneens achterwege voor zover daardoor het in het eerste lid, onderdeel c, genoemde belang ernstig geschaad wordt en het algemeen belang van openbaarheid van informatie niet opweegt tegen deze schade.

7. Het eerste en tweede lid zijn niet van toepassing op milieu-informatie die betrekking heeft op emissies in het milieu.

Afwegingskader 2 Verzoek om gebruik van bestaande monsters

Sinds het begin van de SARS-CoV-2 uitbraak zijn alle ruwe ongezuiverde monsters gekoeld opgeslagen. Van elk monster wordt er 2 maal 50 ml bewaard zodat er retrospectief analyses gedaan kunnen worden als dat nodig is. Er komen verzoeken van derden voor het gebruik van bepaalde opgeslagen monsters om retrospectief onderzoek te kunnen doen aan specifieke parameters. Hieronder zeven vragen om te besluiten of er op verzoeken wordt ingegaan. Bij elke vraag wordt verwezen naar **Bijlage 2.1** (blz. 7) met een verdere verdieping en richtinggevende uitspraken.

Vragen voor programmteam

1. Komt het verzoek van een commerciële partij die niet in een publiek-private samenwerking opereert (zie ad 1)? **ja stop in principe**
nee ga naar 2
2. Is (de infrastructuur van) de NRS geschikt voor de vraagstelling (zie ad 2 of bijlage 2 indien gewenst)? **ja ga naar 3**
nee stop
3. Kunnen reguliere afspraken voor wetenschappelijke Integriteit en openbaarheid als voorwaarden gesteld worden (zie ad 3)? **ja ga naar 4**
nee stop
4. Vraagt men (te) veel monsters en blijft er te weinig over? **ja stop**
Nee ga naar 5

Vragen voor Toetsingscommissie

5. Past het verzoek binnen de doelstellingen van de Bestuursovereenkomst en de missies van de betrokken partijen (zie ad 5)? **ja ga naar 6**
nee stop
6. Kan de geloofwaardigheid van RIVM waterschappen (of NRS) VWS of de overheid in het algemeen worden aangetast (zie ad 6)? **ja stop**
nee ga naar 7
7. Zijn er ethische bezwaren; herleidbaarheid tot personen of groepen, kans op onevenredige benadeling van derden (zie ad 7 - en bijlage 5)? **ja stop**
nee ga naar 8

Bijlage 2.1 Hulpvragen en additionele informatie

Verdere verdieping en oriënterende vragen voor de afweging op basis van “wet op het RIVM en MvT”, “Wet markt en overheid”, “vragenlijst en coaching PPS” (RIVM). en: “Vragen bij ethische afweging, uit Opleg notitie Beleidsmatige afweging verkenning en verbreding Nationale Rioolwater Surveillance”

Ad 1

Vanwege mogelijke aantasting van onze onafhankelijkheid of belangenverstrengeling worden in principe geen opdrachten uitgevoerd voor commerciële bedrijven (zie a, b, c en Box 2) wanneer zij betalen voor het gebruik van monsters of het uitvoeren van analyses. Wanneer er een duidelijk maatschappelijk belang is en de onafhankelijkheid gewaarborgd kan worden dan kan per verzoek bekeken worden wat haalbaar is. Andere opties zijn onder voorwaarden mogelijk (zie tabel hieronder). Andere zaken die hier spelen zijn: is er sprake van een economische activiteit (Wmo) of het geven van Staatssteun? Door de eis dat alle resultaten openbaar gepubliceerd moeten worden vervalt het economisch voordeel. Door het in rekening brengen van kosten is er geen sprake van marktverstoring volgens de wet op markt en overheid.

Individueel bedrijf	nee
Branche vertegenwoordigende organisatie	nee
Door bedrijven opgerichte en bestuurde stichting	nee
Belangenvereniging van burgers patiënten	Mogelijk als aan onze voorwaarden voldaan wordt
Stichting met een maatschappelijke doelstelling	Mogelijk als aan onze voorwaarden voldaan wordt
Kennisinstituten en universiteiten niet bekostigd door bedrijven	Ja als aan onze voorwaarden voldaan wordt
Overheid (provincie, gemeente, EU)	Ja als aan onze voorwaarden voldaan wordt
Rijksoverheid	Ja

Box 2. uit de [MvT Wet op het RIVM](#)

Het is nadrukkelijk niet de bedoeling dat het RIVM op commerciële basis onderzoek of werk voor derden gaat verrichten (in een dergelijk geval zou (gedeeltelijke) privatisering ook meer in de rede liggen). Het verrichten van onderzoek op commerciële basis voor derden zou afbreuk kunnen doen aan de vereiste onafhankelijkheid van het onderzoek en zou ten aanzien van een aantal taken tot een belangenvermenging kunnen leiden, hetgeen dient te worden uitgesloten. De in het tweede lid vervatte eis van goedkeuring van de minister voor in opdracht van derden, in combinatie met de eis dat de werkzaamheden nuttig moeten zijn te achten uit een oogpunt van algemeen belang, biedt genoegzame waarborgen met betrekking tot de onafhankelijkheid van het onderzoek.

Vanuit onze optiek is elke partner buiten de overheid een private partij. Bij het afwegen van samenwerking worden private partijen echter niet over één kam geschoren: er zijn private partijen die in het 'publieke domein' actief zijn (geel en groen in de tabel). Dit zijn organisaties met een maatschappelijke doelstelling en/of kennisinstituten op het gebied van gezondheid en/of gezonde leefomgeving, die met overheidsgeld worden bekostigd. Dit maakt samenwerking kansrijker en minder risicovol dan het samenwerken met bedrijven. Tussenvormen zijn ook bekend, zoals een stichting die maatschappelijke doelstellingen heeft, maar geheel of gedeeltelijk door het bedrijfsleven wordt bekostigd en/of aangestuurd.

Ook zijn er organisaties in het publieke domein die maatschappelijke deelbelangen behartigen (bv patiëntenvereniging), die kunnen schuren met het meer algemene belang van het NRS.

Hoe minder nadruk op maatschappelijke doelstellingen en hoe meer profilering op deel- en private belangen, des te meer risico voor de samenwerking en dus meer aandacht voor hoe je risico's moet beheersen.

Wat hier ook speelt is dat er voor bepaalde opdrachtgevers in de praktijk makkelijker is om opdrachten voor doen, b.v. het is praktischer om voor een of twee provincies een opdracht uit te voeren dan voor 50 verschillende gemeentes die allemaal verschillende eisen hebben. Maar dan kan een koepel, zoals de VNG mogelijk uitkomst bieden. Dat neemt niet weg dat elke daarvan een goede opdrachtgever kan zijn.

Ad 2

Hieronder zijn een aantal vragen geformuleerd om te bepalen of de NRS geschikt is voor de vraagstelling (zie bijlage 3.1. voor een uitgebreider kader):

- Wat is het beoogde doel van het verzoek?
- Kan dit doel eenduidig worden gemonitord in rioolwater? Is er een directe link tussen het doel en de onderzochte (combinatie van) parameters of betreft het een pilot om dit te onderzoeken?
- Wat is er al bekend over de te onderzoeken parameters/pathogenen? Wat voor informatie wordt er al verzameld in ander onderzoek? Welke aanvulling kan rioolwateronderzoek hierop leveren?
- Is het onderzoek / de methode naar verwachting voldoende gevoelig om op de schaal van een RWZI de parameters aan te tonen?
- Geeft rioolwater voor de parameters aanvullende informatie ten opzichte van andere surveillance methoden?
- Wat is het handelingsperspectief op basis van positieve bevindingen in rioolwater? Bij welke partij ligt dit en is deze partij ook al betrokken bij het verkennen van de mogelijkheden van rioolwateronderzoek?

Ad 3

Kunnen de reguliere afspraken die voor de wetenschappelijke integriteit noodzakelijk zijn in deze samenwerking als voorwaarden gesteld worden? Denk aan:

- integriteit en kwaliteit van (onderzoeks)methoden
- het recht van gezamenlijk publiceren over de onderzoeksresultaten binnen redelijke termijnen

- al dan niet gezamenlijk claimen van intellectueel eigendom
- onderschrijft de vragende organisatie de [Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit of een vergelijkbare set uitgangspunten](#)

Zo niet dan kan dat een reden om niet met deze partij in zee te gaan of om additionele afspraken te maken.

Wetenschappelijke onafhankelijkheid is van groot belang om de kwaliteit ons werk te kunnen waarborgen.

Ongewenste beïnvloeding in het kennisproces door private partijen moet worden uitgesloten.

Er dienen duidelijke afspraken gemaakt te kunnen worden over het gezamenlijk eigendom van de ontwikkelde kennis (intellectueel eigendom) en gezamenlijk publiceren in peer reviewed wetenschappelijke tijdschriften (zie ook de voorwaarden op blz 1).

Ad 4

Bestaande monsters zijn een schaars goed. Belangrijk is dat er een voldoende hoeveelheid materiaal over blijft voor eigen onderzoek. Richtlijn is dat we in elk geval van elk monster 50ml voor eigen gebruik bewaren en dat we niet aan één partij alle monsters van een bepaalde periode (maanden) beschikbaar stellen waardoor andere partijen achter het net vissen. Daarom dienen we op onze website te vermelden dat de NRS deze monsters heeft en dat men verzoeken voor eventueel gebruik daarvan voor onderzoek kunnen indienen. Daarmee voldoen we aan het uitgangspunt dat we niet één partij voordeel geven en andere daarmee uitsluiten (staatsteun).

Bovendien moeten de medewerkers van de NRS over voldoende capaciteit beschikken om het verzoek te kunnen uitvoeren of faciliteren, de logistiek van de benodigde monsters te coördineren of om de aan de opdracht te kunnen deelnemen. De afweging is afhankelijk van de reguliere taken die uitgevoerd dienen te worden en de beschikbare bemensing.

Ad 5

Een aantal artikelen uit: bestuursovereenkomst PNR over “verbreding”

overwegende dat:

....

i de wens van alle partijen is dat de infrastructuur van het Programma Nationale Rioolwatermonitoring ingezet kan worden voor het analyseren van monsters op andere volksgezondheid gerelateerde parameters dan SARS-CoV-2 -besmettingen (de "Verbreding").

Artikel

...

1.2 Het RIVM ontvangt de monsters van het Waterschap en wordt zodoende in staat gesteld om de monsters te analyseren op het SARS-CoV-2 en eventuele andere, later nader overeen te komen parameters.

1.3 Op basis van de in te richten meetinfrastructuur, bemensing en logistiek wordt een nationale rioolwatermonitoring ingericht. Artikel 7 van deze Overeenkomst vormt de basis waarop Partijen over kunnen gaan op de Verbreding.

...

3.6 De gegevens en de monsters die in de biobank worden opgeslagen mogen alleen gebruikt worden voor doeleinden die verenigbaar zijn met de strijd tegen het SARS-CoV-2 virus, tenzij Partijen anders overeenkomen. De opslag geschiedt conform de RIVM-standaarden.

...

6.1 Het Programma Nationale Rioolwatermonitoring kent de volgende organen binnen de governance structuur:

- a. Stuurgroep Rioolwatermonitoring (SRM);
- b. Operationeel Team Rioolwatermonitoring (OTR): en
- c. Multidisciplinair Expert-Team Rioolwatermonitoring (METR).

6.2 De SRM stuurt op:

- a. de totstandkoming en uitvoering van het Programma Nationale Rioolwatermonitoring;
- b. de permanente naleving van de Overeenkomst, waarbij de planning zoals bedoeld in artikel 2.3 een bijzonder aandachtspunt is.
- c. de afstemming tussen de Partijen van de Overeenkomst; en
- d. de duurzame inzetbaarheid van het Programma Nationale Rioolwatermonitoring op andere parameters dan het SARS-CoV-2 virus.

...

7.1 De inrichting van de meetinfrastructuur voor het Programma Nationale Rioolwatermonitoring kan mogelijkheden bieden voor de uitbreiding van de monitoring van andere parameters en mogelijkheden voor het verdichten van de infrastructuur. Partijen wensen toe te werken naar een duurzaam meetsysteem dat op de lange termijn ingezet kan worden voor de monitoring van de volksgezondheid.

7.2 Partijen treden met elkaar in overleg over welke andere parameters relevant zouden kunnen zijn om te monitoren, daarbij rekening houdend met de ethische wenselijkheid van iedere afzonderlijke toepassing en de bestuurlijk-juridische mogelijkheden om de monitoring van andere parameters mogelijk te maken.

7.3 Indien Partijen de meetinfrastructuur verder wensen te verdichten dan dat reeds op basis van het rapport 'Nationale afvalmonitor: samen doen wat goed is' afgesproken is, dan treden WIS, het RIVM en de UvW met elkaar in overleg daarover. indien nodig wordt afstemming met gemeenten en/of andere stakeholders gezocht.

7.4 VWS faciliteert, ter bevordering van de verdere toepassing van het Programma Nationale Rioolwatermonitoring, gesprekken met andere departementen.

7,5 Afspraken ten aanzien van iedere uitbreiding, zowel afzonderlijke parameters als de verdere verdichting van de infrastructuur, worden in een door de betrokken Partijen getekend addendum vastgelegd en als Annex toegevoegd aan de Overeenkomst.

Ad 6

Kan door samenwerking met een andere partij de geloofwaardigheid van de in de NRS betrokken partijen in het geding komen?

Ad 7

Bij rioolwatersurveillance spelen ethische afwegingen een belangrijke rol. Uit een eerste onderzoek is gebleken dat in huidige opzet geen sprake is van privacy issues of de noodzaak een toetsing te doen bij de METC. Maar dat neemt niet weg dat ethische afwegingen gemaakt dienen te worden en in eerste instantie kunnen onderstaande vragen daarbij helpen (zie bijlage 3.1 voor een uitgebreider kader).

- Welke partijen kunnen (negatieve) effecten ondervinden van de resultaten van de opdracht?
- Kunnen er neveneffecten of risico's geïdentificeerd worden?
- Worden er bepaalde groepen door benadeeld of gestigmatiseerd? Is bekend hoe die groepen hier tegen aan kijken?
- Staan de positieve aspecten in redelijke verhouding tot de negatieve?

Afwegingskader 3 Verzoek voor gebruik nieuwe monsters, samenwerkingen of opdrachten

Dit kader is bedoeld om te helpen om een besluit te nemen over verzoeken die de NRS ontvangt voor het gebruik van nieuwe monsters of toekomstige samenwerkingen. Bij elke vraag wordt verwezen naar **Bijlage 3.1** waar een verdere verdieping en richtinggevende uitspraken worden weergegeven

Vragen voor programmteam

1. Komt de opdracht van een commerciële partij die niet in een publiek-private samenwerking opereert (zie ad 1)?	ja stop in principe nee ga naar 2
2. Is (de infrastructuur van) de NRS geschikt voor de opdracht (zie ad 2)?	ja ga naar 3 nee stop
3. Kunnen reguliere afspraken voor wetenschappelijke Integriteit en openbaarheid als voorwaarden gesteld worden (zie ad 3)?	ja ga naar 4 nee stop
4. Geeft het (te) grote belasting voor de NRS (zie ad 4)?	ja stop nee ga naar 5

Vragen voor toetsingscommissie

5. Past het verzoek binnen de doelstellingen van de Bestuursovereenkomst en de missies van de betrokken partijen (zie ad 5)?	ja ga naar 6 nee stop
6. Kan de geloofwaardigheid van het RIVM waterschappen Of VWS worden aangetast (zie ad 6)?	ja stop nee ga naar 7
7. Zijn er ethische bezwaren; herleidbaarheid tot personen of groepen, kans op onevenredige benadeling van derden (zie ad 7)?	ja stop nee ga verder

Het Programmteam en de Toetsingscommissie leggen een advies voor aan de Stuurgroep (SRM) van de NRS ter besluitvorming

Voor toekomstige samenwerking dient een addendum voor de Overeenkomst opgesteld te worden.

Bijlage 3.1 Hulpvragen en additionele informatie

Verdere verdieping en oriënterende vragen voor de afweging op basis van “wet op het RIVM en MvT”, “Wet markt en overheid”, “vragenlijst en coaching PPS”. en: “Vragen bij ethische afweging, uit Opleg notitie Beleidsmatige afweging verkenning en verbreding Nationale Rioolwater Surveillance”

Ad 1

Vanwege mogelijke aantasting van onze onafhankelijkheid of belangenverstremgeling worden in principe geen opdrachten uitgevoerd voor commerciële bedrijven (zie a, b, c en Box 2) wanneer zij betalen voor het gebruik van monsters of het uitvoeren van analyses. Wanneer er een duidelijk maatschappelijk belang is en de onafhankelijkheid gewaarborgd kan worden dan kan per verzoek bekeken worden wat haalbaar is. Andere opties zijn onder voorwaarden mogelijk (zie hieronder). Andere zaken die hier spelen zijn: is er sprake van een economische activiteit (Wmo) of het geven van Staatssteun? Door de eis dat alle resultaten openbaar gepubliceerd moeten worden vervalt het economisch voordeel. Door het in rekening brengen van kosten is er geen sprake van marktverstoring volgens de wet op markt en overheid.

Individueel bedrijf	nee
Branche vertegenwoordigende organisatie	nee
Door bedrijven opgerichte en bestuurde stichting	nee
Belangenvereniging van burgers patiënten	Mogelijk als aan onze voorwaarden voldaan wordt
Stichting met een maatschappelijke doelstelling	Mogelijk als aan onze voorwaarden voldaan wordt
Kennisinstututen en universiteiten niet bekostigd door bedrijven	Ja als aan onze voorwaarden voldaan wordt
Overheid (provincie, gemeente, EU)	Ja als aan onze voorwaarden voldaan wordt
Rijksoverheid	Ja

Box 2. uit de [MvT Wet op het RIVM](#)

Het is nadrukkelijk niet de bedoeling dat het RIVM op commerciële basis onderzoek of werk voor derden gaat verrichten (in een dergelijk geval zou (gedeeltelijke) privatisering ook meer in de rede liggen). Het verrichten van onderzoek op commerciële basis voor derden zou afbreuk kunnen doen aan de vereiste onafhankelijkheid van het onderzoek en zou ten aanzien van een aantal taken tot een belangenvermenging kunnen leiden, hetgeen dient te worden uitgesloten. De in het tweede lid vervatte eis van goedkeuring van de minister voor in opdracht van derden, in combinatie met de eis dat de werkzaamheden nuttig moeten zijn te achten uit een oogpunt van algemeen belang, biedt genoegzame waarborgen met betrekking tot de onafhankelijkheid van het onderzoek.

Vanuit onze optiek is elke partner buiten de overheid een private partij. Bij het afwegen van samenwerking worden private partijen echter niet over één kam geschoren: er zijn private partijen die in het 'publieke domein' actief zijn (geel en groen in de tabel). Dit zijn organisaties met een maatschappelijke doelstelling en/of kennisinstututen op het gebied van gezondheid en/of gezonde leefomgeving, die met overheidsgeld worden bekostigd. Dit maakt samenwerking kansrijker en minder risicovol dan het samenwerken met bedrijven. Tussenvormen zijn ook bekend, zoals een stichting die maatschappelijke doelstellingen heeft, maar geheel of gedeeltelijk door het bedrijfsleven wordt bekostigd en/of aangestuurd.

Ook zijn er organisaties in het publieke domein die maatschappelijke deelbelangen behartigen (bv patiëntenvereniging), die kunnen schuren met het meer algemene belang van het NRS.

Hoe minder nadruk op maatschappelijke doelstellingen en hoe meer profilering op deel- en private belangen, des te meer risico voor de samenwerking en dus meer aandacht voor hoe je risico's moet beheersen.

Wat hier ook speelt is dat er voor bepaalde opdrachtgevers in de praktijk makkelijker is om opdrachten voor doen, b.v. het is praktischer om voor een of twee provincies een opdracht uit te voeren dan voor 50 verschillende gemeentes die allemaal verschillende eisen hebben. Maar dan kan een koepel, zoals de VNG mogelijk uitkomst bieden. Dat neemt niet weg dat elke daarvan een goede opdrachtgever kan zijn.

Ad 2

Hieronder zijn een aantal vragen geformuleerd om te bepalen of de NRS geschikt is voor de vraagstelling:

<p>1 Wat is het doel van het beoogde rioolwateronderzoek en wat wil men aantonen? Mede in het licht van dat de monsters schaarse goederen zijn.</p>		
<p>2 Het aantonen van een infectieziekte voor: vroegsignalering, verspreiding en omvang van de uitbraak, lange termijn trend bepalen of transmissieroutes bepalen</p>	<p>2 Het aantonen van een chemische stof om de verspreiding en concentratie te bepalen om emissies in kaart te brengen of blootstelling te bepalen of om grenswaardes te toetsen</p>	<p>2 het aantonen van gezondheidsindicatoren, parameters die door mensen worden uitgescheiden en een indicator zijn voor bepaald aspect van de gezondheid</p>
<p>3 Kan dit doel eenduidig worden gemonitord in rioolwater? Is er een directe link tussen het doel en de onderzochte (combinatie van) parameters? Het formuleren van het doel zou met betrokken partijen moeten plaatsvinden.</p>		
<p>4 Mogelijk zijn er verschillen tussen korte en langere termijn ambities. Leerpunten uit pilots kunnen ook leiden tot aanscherpen of bijstellen van het doel.</p>		
<p>5 Kan het pathogeen in het rioolwater aangetoond worden? Wat is de mate waarin ziekteverwekkers worden uitgescheiden door mensen die asymptomatisch zijn, maar ook wat is de detectielimiet, hoe stabiel is het pathogeen?.</p>	<p>5 Kan de chemische stof in rioolwater met voldoende gevoeligheid bepaald worden? Is de stof stabiel? Zijn er mogelijk verschillende bronnen aan te wijzen? Is het nodig of mogelijk om die van elkaar te onderscheiden?</p>	<p>5 kan de parameter in rioolwater met voldoende gevoeligheid gemeten worden en wat zegt de parameter over de gezondheid. Is het mogelijk om onderscheid te maken tussen bronnen?</p>

6 Wat is er bekend over het pathogeen en wat is de meerwaarde van rioolwatersurveillance, geeft dit aanvullende informatie op bestaande surveillance systemen?	6 Wat is er al bekend over het voorkomen van de stof en wat is de meerwaarde van rioolwatersurveillance geeft dit aanvullende informatie op bestaande meetsystemen als die er zijn?	6 wat is er al bekend over deze parameter(s) en wat de meerwaarde van rioolwatersurveillance. Geeft dit aanvullende informatie op bestaande systemen?
7 Is de detectiemethode voldoende gevoelig en zijn de gegevens op RWZI niveau van voldoende resolutie voor het doel?		
8 Welk handelingsperspectief is er en bij welke partij(en) ligt dat, is dat op nationaal of regionaal niveau?	8 Welk handelingsperspectief is er of zijn er al grenswaarden voor deze stof bepaald of is er beleid over emissie van deze stof en bij welke partij(en) ligt dat, nationaal of regionaal?	8 Wat kan je met de gegevens, welk handelingsperspectief is er, wie gaat de gegevens waarvoor gebruiken?
9 Wat zou er nodig zijn om een volgende stap te zetten (bijvoorbeeld besluiten over het in gang zetten van een pilot)? Is dit haalbaar en wenselijk?		
10 Hoe gaat hierover gecommuniceerd worden, is daar een plan voor gemaakt?		

Ad 3

Gaat de verzoeker akkoord met de afspraken die voor de wetenschappelijke integriteit noodzakelijk zijn in deze samenwerking als voorwaarden gesteld worden? Denk aan:

- integriteit en kwaliteit van (onderzoeks)methoden
- het recht van gezamenlijk publiceren over de onderzoeksresultaten binnen redelijke termijnen
- al dan niet gezamenlijk claimen van intellectueel eigendom
- onderschrijft de vragende organisatie de [Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit of een vergelijkbare set uitgangspunten](#)

Zo niet dan kan dat een reden om niet met deze partij in zee te gaan of om additionele afspraken te maken.

Ad 4

Dit is geen rigide eis. Er kunnen afspraken gemaakt worden om meer materiaal en/of vaker monsternames uit te voeren. Wel moeten de medewerkers van de NRS over voldoende capaciteit beschikken om het verzoek te kunnen uitvoeren of faciliteren, de logistiek van de benodigde monsters te coördineren of om de aan de opdracht te kunnen deelnemen. De afweging is afhankelijk van de reguliere taken die uitgevoerd dienen te worden en de beschikbare bemensing.

Ad 5

Een aantal artikelen uit: bestuursovereenkomst PNR relevant voor “verbreding”

overwegende dat:

....

i de wens van alle partijen is dat de infrastructuur van het Programma Nationale Rioolwatermonitoring ingezet kan worden voor het analyseren van monsters op andere volksgezondheid gerelateerde parameters dan SARS-CoV-2 -besmettingen (de "Verbreiding").

Artikel

...

1.2 Het RIVM ontvangt de monsters van het Waterschap en wordt zodoende in staat gesteld om de monsters te analyseren op het SARS-CoV-2 en eventuele andere, later nader overeen te komen parameters.

1.3 Op basis van de in te richten meetinfrastructuur, bemensing en logistiek wordt een nationale rioolwatermonitoring ingericht. Artikel 7 van deze Overeenkomst vormt de basis waarop Partijen over kunnen gaan op de Verbreiding.

...

3.6 De gegevens en de monsters die in de biobank worden opgeslagen mogen alleen gebruikt worden voor doeleinden die verenigbaar zijn met de strijd tegen het SARS-CoV-2 virus, tenzij Partijen anders overeenkomen. De opslag geschiedt conform de RIVM-standaarden.

...

6.1 Het Programma Nationale Rioolwatermonitoring kent de volgende organen binnen de governance structuur:

- a. Stuurgroep Rioolwatermonitoring (SRM);
- b. Operationeel Team Rioolwatermonitoring (OTR); en
- c. Multidisciplinair Expert-Team Rioolwatermonitoring (METR).

6.2 De SRM stuurt op:

- a. de totstandkoming en uitvoering van het Programma Nationale Rioolwatermonitoring;
- b. de permanente naleving van de Overeenkomst, waarbij de planning zoals bedoeld in artikel 2.3 een bijzonder aandachtspunt is.
- c. de afstemming tussen de Partijen van de Overeenkomst; en
- d. de duurzame inzetbaarheid van het Programma Nationale Rioolwatermonitoring op andere parameters dan het SARS-CoV-2 virus.

...

7.1 De inrichting van de meetinfrastructuur voor het Programma Nationale Rioolwatermonitoring kan mogelijkheden bieden voor de uitbreiding van de monitoring van andere parameters en mogelijkheden voor het verdichten van de infrastructuur. Partijen wensen toe te werken naar een duurzaam meetsysteem dat op de lange termijn ingezet kan worden voor de monitoring van de volksgezondheid.

7.2 Partijen treden met elkaar in overleg over welke andere parameters relevant zouden kunnen zijn om te monitoren, daarbij rekening houdend met de ethische wenselijkheid van iedere afzonderlijke toepassing en de bestuurlijk-juridische mogelijkheden om de monitoring van andere parameters mogelijk te maken.

7.3 Indien Partijen de meetinfrastructuur verder wensen te verdichten dan dat reeds op basis van het rapport 'Nationale afvalmonitor: samen doen wat goed is' afgesproken is, dan treden WIS, het RIVM en de UvW met elkaar in overleg daarover. indien nodig wordt afstemming met gemeenten en/of andere stakeholders gezocht.

7.4 VWS faciliteert, ter bevordering van de verdere toepassing van het Programma Nationale Rioolwatermonitoring, gesprekken met andere departementen.

7.5 Afspraken ten aanzien van iedere uitbreiding, zowel afzonderlijke parameters als de verdere verdichting van de infrastructuur, worden in een door de betrokken Partijen getekend addendum vastgelegd en als Annex toegevoegd aan de Overeenkomst.

Ad 6

Kan door samenwerking met een andere partij de geloofwaardigheid of onafhankelijkheid van de in de NRS betrokken partijen in het geding komen?

Ad 7

Virussen, bacteriën, medicijnen, chemische stoffen en andere gezondheidsparameters worden via het toilet en rioolwater naar de rwzi getransporteerd. Rioolwater is daarmee een indicator van waaruit een beeld kan worden gekregen over de verspreiding van ziektes maar ook van de gezondheid van de bevolking of van chemische stoffen in een afvalwaterregio. Hierbij zijn, bescherming van de privacy, herleidbaarheid van resultaten voor bepaalde groepen uit de samenleving, maar ook de maatschappelijke verantwoordelijkheid van overheden van belang. In algemene zin probeert ethiek de criteria vast te stellen om te kunnen beoordelen of een handeling als goed of fout kan worden gekwalificeerd, en om de motieven en consequenties van deze handeling te kunnen evalueren. Om een goede afweging te kunnen maken zijn daarvoor een aantal vragen opgesteld:

Onderdeel	Vragen
Casus	1. Om welke concrete casus gaat het?
	2. Wat kun je meten, wat voegt dit toe t.o.v. andere methoden van monitoring (verkoopcijfers, besmettingen, vragenlijsten etc.)?
	3. Welke meetmethoden kun je daarvoor gebruiken? Zijn deze al operationeel? Zo ja, bij welke partijen? Zo nee, wat is daar nog voor nodig?
Doel	4. Algemeen: wat streef je concreet na, wat zijn de beoogde effecten?
	5. Welke beleidsvragen (binnen het thema van de pilot) zijn er waarvoor rioolwater relevante informatie zou kunnen leveren?
	6. Wat voegt dit toe t.o.v. andere methoden van monitoring?
	7. Wat kun je met de data doen en hoe zou je deze kunnen ontsluiten (duiding en handelingsperspectief)?
Taak/rol	8. Wat is je taak/rol in deze context? (als: organisatie, centrum, afdeling/programma en/of als individu)
Impact	9. Welke partijen kunnen effecten ondervinden als rioolwateronderzoek voor dit doel wordt ingezet?
	10. Welke concrete positieve effecten kunnen worden gerealiseerd?
	11. Welke neveneffecten kunnen worden verwacht? Zijn er risico's voor de samenleving of specifieke groepen? Wordt bijv. inbreuk gemaakt op rechten van individuen?
	12. Is bekend hoe betrokken partijen hier tegenaan kijken? Zo niet, welke mogelijkheden zijn er om dat te achterhalen?
Criteria en randvoorwaarden	
<i>Doel</i>	13. Is het doel legitiem/ rechtmatig?
	14. Is het doel maatschappelijk van belang?

	15. Is inzet van rioolwateronderzoek voor dit doel doelmatig?
<i>Taak/rol</i>	16. Houdt het doel direct verband met de primaire taak van de partij die inzet van rioolwateronderzoek voor dat doel overweegt?
<i>Impact</i>	17. Effectiviteit: draagt rioolwateronderzoek effectief bij aan het doel?
	Subsidiariteit: 18. Worden gewone of bijzondere persoonsgegevens gebruikt? (Zie AVG voor grondslagen en voorwaarden) 19. Zo ja, wordt toestemming gevraagd? 20. Zijn er minder ingrijpende manieren om het legitieme doel te bereiken? (privacy, welzijn, etc)
	21. Proportionaliteit: staat specifiek gebruik van rioolwateronderzoek in redelijke verhouding tot het doel?
Afweging en argumentatie	22. Wel of geen pilot? Weging van argumenten voor en tegen. (op basis van criteria en randvoorwaarden)
	23. Welke punten moeten nog uitgezocht/ besproken worden om daarover te kunnen besluiten? (Aandachtspunten voor discussie en besluitvorming)
Vervolg	24. Hoe zou de pilot er uit kunnen zien?
	25. Leerpunten voor beslisboom

Voor meer informatie over ethische aspecten van rioolwateronderzoek zie ook [Ethical research guidelines for wastewater-based epidemiology and related fields | www.emcdda.europa.eu](https://www.emcdda.europa.eu/guidelines-for-wastewater-based-epidemiology-and-related-fields)

Bijlage 4

FORMULIER AANVRAAG NRS

Aanvraag nummer:

Vergaderdatum:

Dit formulier is bedoeld om in te vullen door de aanvrager voor het gebruik van monsters of het doen van onderzoek of een opdracht aan het NRS.

Het NRS stelt een aantal strikte **voorwaarden**: 1) de beschikbaar gestelde monsters en gegevens die uit de analyses van de aanvrager komen blijven eigendom van het NRS. 2) De gegevens worden door de aanvrager aan het NRS beschikbaar gesteld en worden gezamenlijk en openbaar gepubliceerd en mogen door het NRS hergebruikt worden onder de licentie CC BY NC SA. 3) Voor het gebruik van de monsters / samenwerking wordt een bedrag in rekening gebracht, afhankelijk van het aantal monsters en mogelijke extra kosten voor het behandelen van de monsters. De Toetsingscommissie Data en Monsters van het NRS bepaald of aanvragen worden gehonoreerd. Er kan geen bewaar gemaakt worden tegen het besluit en het besluit is niet herroepbaar.

Geen volledige onderzoeksvoorstellen bijvoegen

* Doorhalen wat niet van toepassing is

DEEL A: ALGEMEEN

Titel project:

Indiener:

Naam:

Organisatie:

Type organisatie: overheid / kennisinstelling / anders, namelijk:

Adres:

E-mail:

Tel:

Betrokken RIVM-onderzoeker(s):

Naam:

Centrum/afdeling:

Tel:

E-mail:

Rol*: co-auteur /(co)promoter/lid begeleidingscommissie/lid onderzoeksteam/anders, namelijk:

Doelstelling/vraagstelling:

Wat is het doel van deze aanvraag of deze opdracht, waarom is het NRS hiervoor geschikt wat is de benodigde capaciteit / aantal monsters / tijdsduur en wat is de omvang?

Deze aanvraag betreft (meerdere antwoorden mogelijk):

- Gebruik van monsters en/of gegevens (zie deel B)
- Externe opdracht / onderzoek en capaciteit van het NRS ...
- Samenwerking, capaciteit van derden ...
- Pilot studie: .....
- Anders, namelijk:.....

Output:

- Nieuwe methode ontwikkelen
- Meten van nieuwe parameters / surveillance
- Publicatie(s)   Aantal gepland:
- Anders, namelijk:

Voorstel voor gezamenlijke publicatie auteurs:

Maak tijdig (vooraf) goede afspraken over auteurschappen, met name over de eerste, tweede en laatste plaats.

1.	4. ....
2.	5. ....
3.	6. ....

Is deze volgorde definitief?   Ja/nee*

Tijdschema:

De aanvraag vervalt als er 1 jaar na de aanvraag geen activiteiten hebben plaatsgevonden.

Wat is de verwachte start datum?

Wat is de verwachte datum van afronden?

Financiering:

Voor aanvragen van externen wordt een vaste bijdrage voor het in stand houden van de infrastructuur gevraagd (.....) en daarnaast worden de werkelijk gemaakte kosten in rekening gebracht.

Hoe worden de activiteiten van deze aanvraag gefinancierd?

Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit

Met het ondertekenen van de overeenkomst onderschrijven de externe partij(en) de vijf principes van wetenschappelijke integriteit, 61 normen voor goede onderzoekspraktijken en zorgplichten voor de instellingen zoals beschreven in de [Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit](#).

.

DEEL B: Benodigde monsters

Benodigd materiaal:

Hoeveelheid materiaal:

Aantal monsters:

Geografische selectie:

Tijdsduur monstername periode:

Afspraken over het lichten en/of uitpipeteren van monsters:

Beschrijf wie dit zal doen, wanneer, etc.

Laboratorium:

Indien dit een laboratorium buiten het RIVM betreft, zorgt de contactpersoon bij het RIVM dat er een Material Transfer Agreement wordt afgesloten. Deze overeenkomst is in iDocument te vinden (of via insite). Een kopie van de getekende overeenkomst wordt naar de secretaris van de SAG gestuurd.

Naam lab:

Contactpersoon:

Adres:

E-mail:

Tel:

Kwaliteitsborging:

Restmateriaal:

Zal er materiaal over zijn?   Ja/Nee*

Zo ja, hoe wordt dit geretourneerd, opgeslagen en gedocumenteerd?

Welke afspraken zijn er gemaakt over de kosten hiervan?

Afspraken over het gebruik van de gegevens door het NRS:

Uitkomsten van analyses van de monsters van het NRS worden in de databases van het RIVM opgenomen, tenzij uitdrukkelijk anders is overeengekomen.

- de gegevens zijn vrij door het RIVM te gebruiken
- de gegevens zijn door het RIVM te gebruiken na toestemming van:
- anders, namelijk: